शाचामपोति चेति” सि॰कौ॰का॰। “अपत्यैरिव नीवारभागधेयोचितैर्मृगैरिति” रघुः। “सोऽपत्यं स्नातुरुत्पाद्येति” “अपत्यलाभात् या तु स्त्रीति, “अपत्यं धर्मशुश्रूषेति” च मनुः।

अपत्यदा स्त्री॰ अपत्यं तद्धेतुं गर्भं ददाति। सेवनेन गर्भदायके ओषधिविशेषे गर्भदायिविद्यादौ च। अपत्यदायिमात्रे मन्त्रादौ त्रि॰।

अपत्यपथ पु॰ अपत्यस्य गर्भात् तन्निसारणस्य तदुत्पत्तेश्च पन्थाः अच् समा॰। पुत्रनिःसारणद्वारे स्त्रीणां गुह्यस्थानभेदे “स यदा विगुणानिलपीड़ोऽपत्यपथमनेकधा-प्रतिपद्यते इति” स्त्रीणान्तु विंशतिरधिका, दश तासां स्तनयोरेकैकस्मिन् पञ्च पञ्च, यौवने तासां परिवृद्धिः। अपत्यपथे चतस्र इति”। “तिर्य्यगागतस्य परिघस्येव तिरश्चीनस्य पार्श्वादूर्द्धमूर्द्धमुत्क्षिप्य गर्भमपत्यपथं प्रत्यार्ज्जवमानीयापहरेत् पार्श्वापवृत्तशिरसमसंप्रपीड्य ऊर्द्धमुत्क्षिप्य शिरोऽपत्यपथमानीयापहरेदिति” च सुश्रुतः।

अपत्यशत्रु स्त्री अपत्यं शत्रुर्गर्भभेदनेन नाशकं यस्याः। कर्कट्याम् सा हि गर्भेऽपत्यजनने तन्निःसारणसमये गर्भस्फोटनान्म्रियते इति” लोकप्रसिद्धेः “स्वनाशाय कर्कटी गर्भं धत्ते इत्युक्तेश्च तथात्वम्! द्वैत॰। अपत्यनाशके, कर्कटे सर्पे च।

अपत्यसाच् पुंस्त्री॰ अपत्यैः सचते संबध्यते सच—वेदे—ण्वि। अपत्यसमवेते। “अपत्यसाचं श्रुत्यं रराथाम्” ऋ॰ १, ११७,२२।

अपत्र पु॰ नास्ति पत्रं दलं पक्षोवास्य। वंशकरीरे (कोड़) अङ्कुरे च तदवस्थायां तयोः पत्रशून्यतयोत्पत्तेस्तथात्वम्। गलितपत्रे वृक्षे, गलितपक्षे विहगे च।

अपत्रप त्रि॰ अपगता त्रपा लज्जा यस्मात् प्रा॰ब॰ वा गतलोपः। लज्जाहीने लोपाभावे अपगतत्रपोऽप्युक्तार्थे।

अपत्रपा स्त्री अपरम् अपेक्ष्य त्रपा, अप+त्रप—भावे स्त्रियाम् अ वा। अन्यहेतुकलज्जायाम् लज्जामात्रे च। “अपत्रपा चेतसि च न्यषेधदिति” नैषधम्। [लज्जाशीले।

अपत्रपिष्णु त्रि॰ अप+त्रप—शीलार्थे इष्णुच्। स्वभावतो

अपथ न॰ न पन्थाः अप्राशस्त्ये न०त॰। “अपथं” पु॰न॰ पा॰। “विभाषेति” पा॰ वा अच् समा॰। अपकृष्टपथे निन्दितपथे कुपथे। “घनागमे राजपथे हि पिच्छिले क्वचिद्बुधैरप्यपथेन गम्यते” इति नै॰। “को वा न पदमपथेऽकार्य्यत मया” इति प्रबोध॰। “अथैतदपथमिवैति यदेतांदिशमिति” शत॰ब्रा॰। नास्ति पन्थाः सुन्दरमार्गो यत्र ब॰ अच् समा॰। सुन्दरपथशून्ये ग्रामादौ त्रि॰। पथोऽभावः अव्ययी॰ अच् समा॰। मार्गाभावे अव्य॰।

अपथिन् पु॰ न पन्थाः अप्राशस्त्ये न॰त॰ वा अजभावः। अपकृष्टपथे।

अपथ्य न॰ पथ्ये वैद्यकोक्तभोजनादिनियमाय नीत्युक्ताचाराय वा हितम् यत् न॰त॰। वैद्यकोक्तिसुल्लङ्घ्य, अनिष्टे भोजनादौ अहिताचारे च “अकार्य्यं कार्य्यसङ्काशमपथ्यं पथ्यमस्मेतम्” रामा॰। “संतापयन्ति किमपथ्यभुजं न रोगा” इति वै॰। पथ्यापथ्ये च सुश्रुते दर्शिते यथा “अथातो हिताहितीयमध्यायं व्याख्यास्यामः। यद्वायोः पथ्यं तत्पित्तस्यापथ्यमित्यनेन हेतुना न किञ्चिद्द्रव्यमेकान्तेन हितमहितं वास्तीति” केचिदाचार्य्या ब्रुवते तत्तु न सम्यक्। इह खलु यस्माद् द्रव्याणि स्वभावतः संयोगतश्चैकान्तहितान्येकान्ताहितानि हिताहितानि च भवन्ति। तत्रैकान्तहितानि जातिसात्म्यात् सलिलघृतदुग्धौदनप्रभृतीनि। एकान्ताहितानि दहनपचनमारणादिषु प्रवृत्तान्यग्निक्षारविषादीनि। संयोगादपराणि विषतुल्यानि भवन्ति। हिताऽहितानि तु यद्वायोः पथ्यं तत्पित्तस्यापथ्यमित्यतः सर्व्वप्राणिनामयमाहारार्थं वर्ग उपदिश्यते। तद्यथा रक्तशालिषष्टिककङ्गुकमुकुन्दकपाण्डुकपीतकप्रमोदककालकाशनकपुष्पककर्दमकशकुनाहृतसुगन्धककलमनीवारकोद्रवोद्दालकश्यामाकगोधूमवेणुयवादयः। एणहरिणकुरङ्गमृगमातृकाश्वदंष्ट्राकरालक्रकरकपोतलावतित्तिरिकपिञ्जलवर्त्तीरवर्त्तिकादीनां मांसानि। मुद्गवनमुद्गमकुष्ठकलायमसूरमङ्गल्यचणकहरेणुआढकीसतीनाः। चिल्लीवास्तूकसुनिषण्णकजीवन्तीतण्डुलीयकमण्डूकपर्ण्यः। गव्यं घृतं सैन्धवदाड़िमामलकमित्येष वर्गः सर्वप्राणिनां सामान्यतः पथ्यतमः। तथा ब्रह्मचर्य्या-निवातशयनोष्णोदकनिशास्वप्नव्यायामाश्चैकान्ततः पथ्यतमाः। एकान्तहितान्येकान्ताहितानि प्रागुपदिष्टानि॥ हिताहितानि तु यद्वायोः पथ्यं तत्पित्तस्यापथ्यमिति॥ संयोगतस्त्वपराणि विषतुल्यानि भवन्ति। तद्यथा। वल्लीफलकवककरीराम्लफललवणकुलत्थपिण्याकदधितैलविरोहिपिष्टशुष्कशाकाजाविकमांसमद्यजाम्बवचिलिचिममत्स्यगोधावराहांश्च नैकध्यमश्नीयात् पयसा।

रोगं सात्म्यञ्च देशञ्च कालं देहञ्च बुद्धिमान्। अवेक्ष्याग्न्यादिकान् भावान् रोगवृत्तेः प्रयोजयेत्। अवस्थान्तर-